دیوانی حاجی باقی (بەنگینە)

لێدوانی: زانیار سەردار قرگەیی (سلێمانی)

ئەم دیوانە شیعرییە بریتییە لە کتێبێکی جوان و بەرگێکی ڕازاوە، لە بەرگی پێشەوەیدا نووسراوە (دیوانی حاجی باقی- بەنگینە)، (١٩٠٨-١٩٧٢) لە بەرگی دواوەیدا وێنەیەکی شاعیر و پارچە شیعرێکی لەخۆ گرتووە و بە لاتینی هەمان نووسراوی بەرگی یەکەم دووبارە بۆتەوە. ئەم کتێبە بریتییە لە چەندین پارچە شیعری جۆراوجۆری نایابی حاجی باقی- کە ناسراوە بە بەنگینەی شاعیر، مامۆستا عوسمان محەمەد هەورامی شاعیر ئەرکی کۆکردنەوە و ئامادەکردنی گرتۆتە ئەستۆ و لەسەر ئەرکی (خەبات تۆفیق بەنگینە) واتە کوڕەزای شاعیر بە چاپ گەیەنراوە، کە بریتییە لە (١٨٩) لاپەڕە.. لەلایەن عوسمان محەمەد هەورامییەوە پێشەکییەکی بە پێز و پڕ بڕشتی بۆ نووسراوە، کە بەشێکی لەم لایەنەدا خۆی بەرجەستە دەکات و دەڵێت: (بە گوێرەی ئەو بەڵگەنامانەی هەیبوون و لای کاک نووری بەنگینەی کوڕی بە جێماون، ئەم شاعیرەمان ناوی (فەیزوڵڵا باقر ئەحمەد)ە، ساڵی (١٩٠٨) لە شاری سەقز لە دایک بووە، کە لەبەر دژواریی باری ژیان و بژێوی سەخت لە گەرموگوڕی تەمەنیدا ڕووی کردۆتە شاری سلێمانی و تێیدا نیشتەجێ بووە.

لەسەردەمی (پیرەمێرد)ی نەمردا چەند جارێک شانۆگەری (مەم و زین) پێشکەش کراوە، شاعیریشمان پیرەمێرد ئەو ناوەی لێناوە و، هەر بەو ناوەشەوە لە ڕۆژنامەی (ژیان و ژین)دا هۆنراوەی بڵاوکردۆتەوە و ناوی (بەنگینە)، یان (حاجی باقی بەنگینە) بۆتە ناسنامەی. هەروەها هەر لە پێشەکییەکەدا وتەیەکی شاعیر (محەمەد ساڵح دیلان)ی تێدایە کە دەڵێ: بەنگین گەلێ پێی خۆش بوو بەم ناوەوە بانگ دەکرا و زۆریش شانازی پێوەدەکرد. هەروەها مامۆستا عوسمان محەمەد هەورامی دەڵێ: ئەم شاعیرە تا دوا هەناسەی ژینی لەگەڵ کاروانی خۆشی و تاڵی، شادی و ناهەمواریی کوردی قارەماندابوو.

سەرئەنجام ڕۆژی (١٩٧٢/٩/١٥) لە شاری سلێمانی و بۆ دواجار ماڵئاوایی کرد و سەیوانی پیرۆز گرتیە باوەشی.

هەروەها دەڵێت: بە پێویستم زانیوە کە بۆ دەوڵەمەندکردنی و هەڵسەنگاندنێکی زۆر مەزن بیرەوەری دوو بەرێز وەرگرم، ئینجا دەڵێ: دواتر بۆ ماوەی دوو ساڵ ئەم بەرهەمە لە ئەمینداریتی ڕۆشنبیریی ئەوسای ڕژێمی بەعسی ڕووخاو، لە هەولێر مایەوە و سەرئەنجام درایە دواوە.. بێگومان هەر لەبەر ئەوەبوو سەراپا هۆنراوەکان ڕێچکەی نەتەوەییان گرتۆتەبەر و پڕن لە

کڵپەی نیشتمانپەروەری و مرۆڤایەتی.

لە هەمان کاتدا دڵنیام لەملاو لەولاش هۆنراوەی دیکەی بەنگینە هەن و بەردەستم نەکەوتوون، هیوادارم بەدەست بکەون و لە چاپی ئایندەدا جێی خۆیان بگرن.. کاکە تۆفیق بەنگینە- کوڕی شاعیریش گوتی: «لەبەر ترس و تۆقاندنی ڕژێمە فاشستەکان، گەلێک هۆنراوەی سووتێنراون».

(عوسمان محەمەد هەورامی) لە کۆتایی پێشەکییەکەیدا دەڵێ: ئەشێ ئەوەش بڵێم، لەبەر ئەرکی زۆر و زەبەندی چاپەمەنی ناچار بووم پێشەکییەکە کە توێژینەوەیەکی زۆری لەخۆ گرتووە، کورت کەمەوە و گەلێ پەراوێزیش لابەرم.

پاشان لەسەرەتای دەسپێکی دیوانەکەدا وێنەیەکی شاعیر (بەنگینە)ی تێدا بڵاوکراوەتەوە و لەژێر وێنەکەدا پارچە هۆنراوەیەک نووسراوە، تێیدا شاعیر ئامۆژگاری توێژی لاوانی ئەو سەردەمە دەکات کە لە پاش ئەم و چەندینی وەک ئەم، درێژە بەکاروانی ڕەوتی خەباتی کوردایەتی بدەن تا دەگەن بە ئامانج.. بەم شێوەیە کە دەڵێ:

ئەوا من مردم، نەگەیە ئاوات
لاوان، لامەدەن لە کۆڕی خەبات
(بەنگینە) هیوای وایە بە یەزدان
هەر ئاوەدان بێ خاکی کوردستان

ئینجا چەندین پارچە هۆنراوە لە لاپەڕەکانی دیکەدا دەبینرێت کە لە ڕۆژنامە و گۆڤارەکانی ئەو سەردەمەدا بڵاوکراونەتەوە، بەسەر کەسێتییە هەڵکەوتووەکانی کورددا و شاعیرە ناودارەکانی کورد وەک (مستەفا پاشای یامولکی)، (حاجی شێخ نووری) کە زانایەکی پایەبەرز و بەتوانا بووە، (شێخ بابە عەلی)شمان کە زانایەکی بەناوبانگە، لەگەڵ چەندین شاعیر و هونەرمەندی وەک (پیرەمێردی نەمر، قانع، موفتی پێنجوینی، مەولەوی، مامۆستا عەبدولواحید نووری، هونەرمەند عەلی مەردان).. لەگەڵ چەندین شیعری تر کە بۆ بۆنە نەتەوەییەکانی وەک (نەورۆز و بەهار و دواکەوتنی هۆز و زانستی و ئایینی و هونەری و، دڵداری و ئامۆژگاری و نەتەوەیی و نیشتمانی و قوتابیان و لاوان و کرێکار و جووتیار و..تاد. نووسراون.

مامۆستا عوسمان هەورامی باس لە چۆنیەتی ئامادەکردنی ئەم دیوانە دەکات و دەڵێ: لە پایزی (١٩٧٩)دا، بۆ ماوەی سێ مانگ، بەردەوام خەریکی گەشتی ژمارەکانی ڕۆژنامەی (ژیان، ژین) و گۆڤاری گەلاوێژ و هەتاو بووم. لە ئەنجامدا لە توێی دوو دەفتەری سەد پەڕەییدا چەندان دەق و هۆنراوەم تۆمار کردن، هۆنراوەکانی (حاجی باقی بەنگینە)ش بەشێکی زۆریان گرتەوە، بەداخەوە ئامادەکردنی دیوانەکە زۆر دواکەوت. لە هاوینی ساڵی (١٩٨٤)دا، لەگەڵ کاکە (نووری بەنگینە)دا کوڕی شاعیر باسی کۆکردنەوەی دیوانەکەی باوکیم کرد، گەلێک پێی خۆش بوو.

هەروەها باسی بوارە گەشەکانی هۆنراوەی دەکات و دەڵێ: بەنگینە دەسنەمامێکی گەش و پاراوی گوڵزاری بەرینی پیرەمێرد بووە، بە شاعیرێکی میللی ناسراوە. دیارە شاعیری میللیە و ڕاست بەزمانی زۆربەی گەل و توێژ و چینی جووتیار و کرێکار و پاڵە و ڕەنجدەران دەدوێ، لە نزیکەوە ئاگاداری دەرد و هەست و ئاواتی جەماوەری گەلەکەیەتی هەمووان بە ئاسانی لە مەبەست و ناوەرۆک و ئامانجی هۆنراوەکانی دەگەین و کاریگەرییان ڕوون و ئاشکرایە.

لە هۆنراوەکانیدا چاک دەردەکەوێ، بۆ هەریەکێ لەم بوار و ئامانجانە خەرمانێ هۆنراوەی نووسیوە.. کوردایەتی، کۆمەڵایەتی، پیرەمێرد، ڕۆژنامەی- ژیان و ژین، قوتابخانەی زانستی، نەورۆز، گۆڤارەکان، جەنگ و گرانی، ئاشتی، نامەنووسین بۆ شاعیرە ناودارەکان، شین بۆ بلیمەتانی کۆچکردووی سەردەمی خۆی..تاد. لە هەمان کاتدا گەلێک کارەسات و بەسەرهات و ڕووداویشی تۆمار کردوون، وەک سەرچاوە کەڵکیان لێ وەردەگیرێ. لەم نووسراوەدا بێگومان دەردەکەوێ کە مامۆستا عوسمان محەمەد هەورامی شاعیر زۆرماندووبوونی چەشتووە بە مەبەستی وەبەرخستن و زیاتر کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر شاعیر (بەنگینە)، هەر بۆ ئەم مەبەستەش زیاتر پەنای بردۆتە بەر چەندین مامۆستای ناودار و شارەزا بۆ زیاتر دەوڵەمەندکردن و ڕوونکردنەوەی بەرهەمەکە تا زیاتر بە پێزبێت.

هەروەک خۆی ئاماژەی پێدەکات لەوانە (کەریم زەند،، عەبدولقادر دەباغی، مەلا عەلی محەمەد ڕۆستەمی کەنۆشی) و (کتێبخانەی گشتی، کتێبخانەی ئەوقافی سلێمانی، مۆزەخانەی سلێمانی) بە گوێرەی شارەزاییان ناوی گەلێ شوێن و گوند و شاخیان بۆ ڕوونکردۆتەوە، پاشانیش سوپاسیان دەکات کە زۆر ئەرکی خستۆتە

سەریان.

هەروەها شیعرێکی نایابی تێدا بەناوی (شێخ مەحمودی نەمر)، کە بە مەلیکی کوردستاندا هەڵگوتووە.. دواهەمین شیعری شاعیر لە کۆتایی شیعرەکانی (بەنگینە) کە لە ساڵی (١٩٦٠)دا گوتوویەتی بەناوی (کوردی دیموکرات) کە بەسەر پارتی دیموکراتی کوردستاندا دەڵێ:

کوردم پارتی دیکراتم
خەبات دەکەم بۆ وڵاتم
خاوەن عەزم و ئەباتم
مەڕوانە هەژار و لاتم
کوردم نەوەی کوردی شێرم
دەمێکە بە دووژمن فێرم
چیای زۆر سەختە سەنگەرم
دوژمن با، بێ بەرامبەرم
ئەزانم چۆن ئەیبەزێنم
هەتا ئەمرێ ئەیمرێنم

شیعرێکی بەنگینی شاعیر لە دیوانەکەدایە کە هیوا و ئاواتی ئەم شاعیرە ئەوەبووە کە نەتەوەکەی ڕزگاری بێت لە زوڵم و زۆرداری و تەنانەت باس لەوە دەکات کە ئەگەر لە پاش مردنی ئەمیش گەلەکەی ڕزگاری بوو ئەوا شاعیر لە گۆڕەکەشدا شاد دەبێت.. کە دەڵێ:

وەسیەتی بەنگینە

ئاواتی من بوو، ڕزگاریی کوردان
وەسیەت بۆ ئێوە دەستەی هاوفەردان
ئەوا من مردم نەگەیە ئاوات
لاوان لامەدەن لە کۆڕی خەبات
تا ڕزگار ئەبێ کورد و کوردستان
بەڵکو سارێژ بێ زامی شەهیدان
هەرکات ڕزگار بوو کوردی قارەمان
من لە گۆڕیشدا، ئەبم شادمان
(بەنگینە) هیوای وایە بە یەزدان
هەر ئاوەدان بێ خاکی کوردستان.

بەنگینە و بواری پەخشان

مامۆستا عوسمان هەورامی دەڵێت:

لە گەشتی ڕۆژنامەی (ژیان- ژین) و گۆڤارە کوردییەکانی سەردەمی ژیانی شاعیرماندا، تەنیا سێ پارچە پەخشانیم بەرچاوکەوتوون، یەکەمیان لە ڕۆژنامەی (ژیان)دا بڵاوکراوەتەوە، ژمارە(٤٧٧) ڕۆژی ٢ی مایسی (١٩٣٦)، دووەمیان لە هەمان ڕۆژنامەدا، ژمارە (٥٠٧- ڕۆژی ٢١ی ک١-١٩٣٦)، سێیەمیشیان لە ڕۆژنامەی (ژین)دا، (ژمارە- ١٥١٨- ڕۆژی ٢١ی مارتی ١٩٦٠) لەژێر سەرباسی (زانستی و مێژووی کاوە و نەورۆز)دا.. کە تێیدا زۆرتر یادی پیرەمێردی نەمری کردۆتەوە و باسی ئەو هەموو ئازار و ئەشکەنجەیە دەکات لە پێناوی کۆکردنەوەی ئاگری نەورۆز، جەژنی نەورۆز و خزمەتی قوتابخانەی زانستیدا دوچاریان بووە. بەنگینەی شاعیر، لە پەخشانیشدا زمانێکی ڕەوان و بێقۆرت و گرێی هەیە، بەشێوەیەکی سادە و ڕوون مەبەست دەدا بەدەستەوە... لەم بوارەشا و بۆ نموونەی پەخشانی ڕەوانی، ئەم دوو بابەتەی تۆمار دەکەم.

بەنگینەی شاعیر دەنووسێت: بۆ ژیان پێشکەشە

ئەم جەژنی ڕەمەزانە تەمسیلێکی کتوپڕمان کرد.. بۆ ناوی تەلەبەکانی زانستییەوە سپاسی ئەو کەسانە دەکەین کە ڕەزامەندبوون بۆ هاتنی تەمسیلەکە.

هەرچەندە مەیدانی خۆهەڵکێشان خراپە، ئەما هێشتا فەخرە بۆ وەتەنەکەمان کە بە شەو و ڕۆژێک ڕیوایەتی پاشایەکی کۆنمان کرد، یەعنی سلێمان پاشا ناسراوە لەگەڵ شەریف چەلەبی و کوێخاکانی هەمەوەندا، عەینی وەزعیەتی ئەو وەختەمان هێنایە پێش چاوی برا کوردەکانمان،.. هەرچەندە ئێمە بۆ پارەی ناکەین، خزمەتێکە بۆ وەتەنەکەمانی دەکەین..

بەڵام داخ بۆ ئەو کەسانە کە ڕەزامەندییان نەنواند بۆ هاتنی تەمسیلەکەمان، ئەگەر لۆتییەک مەیموونێک یاخود ورچێکی پێبوایە، ئەتوانم بڵێم هەموو شاری سلێمانی ئەهاتنە سەیری؛ خۆ نازانن ئێمە غایەمان هیچ نییە، ئیللا خزمەتی زانستی نەبێ... بە فرسەتی ئەزانین هەموو جەژنێک تەمسیلێک بۆ خۆمان ئەکەین..

*** قوتابیی زانست: بەنگینە**

هەر لەنێو ئەم دیوانەی بەنگینەی شاعیردا شیعرێکی بەنگینەی تێدایە کە شیوەنێک بۆ شێخ مەحمودی مەلیکی کوردستان دەکات و باسی کۆچی دوایی دەکات... مامۆستا عوسمان هەورامی دەڵێت: ئەم هۆنراوەیەم لە کاسێتی کاک نووری بەنگینە وەرگرت، کە لە باوکییەوە بۆی ماوەتەوە، کاک باقی حوسێن ئەحمەد بەقاڵ- کە ئێستا موختاری گەڕەکی گۆیژەیە لە

سلێمانی- بە دەنگە زۆر خۆشەکەی و بە شێوەیەکی زۆر دڵگیر و جوان و بە ئاوازێکی زۆر نایاب ئەم هۆنراوەیەی چریکاندووە و زۆر بەجۆش و کۆڵەوە تۆماری کردووە. شایانی یادکردنەوەیە کە لە هیچ سەرچاوەیەکی چاپکراودا ئەم هۆنراوەیەم بە تەواوی بەرچاو نەکەوتووە، لەم دواییەدا، لە هاوکاریدا- ژمارە- ٨٦٦- ڕۆژی (١٩٨٦/١١/٢٠) مامۆستا مەحمود لە وتارێکدا لەبارەی بەنگینەوە (حاجی باقی بەنگینە شاعیرێکی مەللی لەبیرکراوە) بەشێک لەم هۆنراوەیەی بڵاوکردبووەوە.

ئەمەش دەقی ئەو شیعرەی شاعیر بەنگینەیە بەناوی (شینی شێخ مەحموودی نەمر):

ئەی دڵ کۆستی وا هەر نەبینراوە
بۆ هەڵناقرچێی بە دەم جەفاوە
هاوار سێبەری نیشتمانم ڕۆ
سەرداری گەلی کوردستانم ڕۆ
شەڕی دەربەند و بەردە قارەمان
بووە بە مێژوو بۆ گەلی کوردان
لەشکر کەشییەکەی ئەو ساڵەی پیران
ئەتوت ڕۆستەمە و هاتووە لە سیستان
با دڵ بناڵێ بەدەم دەردەوە
بەشین و ڕۆ ڕۆ و بەم چەند فەردەوە
هاور بەندی دڵ بڕا بە جارێ
قەڵای قەومی کورد رووخایە خوارێ
سەرداری گەلی خێر نەدیوم ڕۆ
ئازا وەک رۆستەم، جوان وەک گیوم ڕۆ
گریان بەشمان بێ کوردی جیهانی
بێ گەورە ماوین لە دنیای فانی
ڕۆژی ئاو باریک هەر یادگارە
وەک چەنە قەلعە لە خەڵکان دیارە.

لە کۆتایی دیوانەکەشدا شیعرێکی تێدایە کە هی- نووری بەنگینەی کوڕی شاعیرە و کە پاش کۆچی دوایی شاعیر و بە بۆنەی چلەی شاعیرەوە نووسیویەتی کە ئێمەش کۆپلەی دوایەمینی شیعرەکەی دەنووسینەوە:

چیت پێشکەش بکەم، باوکی بەڕێزم
ڕۆشنیی چاو و، توانا و هێزم!
کۆچی دوایی تۆ سەرسامی کردووم
بە جارێ هۆش و ئارامی بردووم
ماڵئاواییت خواست، نا بەدڵ، ناکاو
بۆ گیانی پاکت هەزاران سڵاو..
ویردی زوبانت کورد و کوردستان
گیانت بە بەهەشت شادبێ، شادمان..

لە کۆتاییدا هەر ئەوە ماوە کە دەستخۆشی لە مامۆستا عوسمان هەورامی بکەین کە ماوەیەکی دووروو درێژ کاتی خۆی تەرخان کردووە و، ماندووبوونێکی زۆری چەشتووە لەپێناو بە ئەنجام گەیاندنی ئەم دیوانە شیعرییە نایابە.

وەک خۆم ئەوەی دەمەوێت لەم بابەتەدا ئاماژەی پێبدەم هەڵوێستی جوامێرانەی مامۆستا (عوسمان هەورامییە) کە وەک لە بەڕێزیانم بیستووە لە ئەنجامی ئەو هەموو کۆششەو زەحمەتە درێژخایەنەی لە بەرهەمهێنانی ئەم دیوانە شیعرییەدا کێشاویەتی، هیچ سوودێکی ماددی بەدەست نەهێناوە، لە هەمان کاتدا خۆیشی مەبەستی سوودی ماددی نەبووە، بەڵکو مەبەستی بوو کە ئەم شاعیرە نەتەوەییە خزمەت و تێکۆشانەکەی لە بواری شیعردا بزر نەبێ و شاعیرەکەش نەبێتە سەربازێکی گومناو لە دیرۆکی شیعری کوردیدا، کەچی بۆیە سۆز و ماندووبوونێکی زۆری لەپێناو بە چاپ گەیاندنی خستۆتەگەڕ تا خوێنەرانی ئازیزیش سوودێکی باشی لێوەربگرن، ئەم شاعیرە بێ نازەش ڕەنجی چەند ساڵەی بەبا نەچێت..

بۆیە جێی خۆیەتی ئەرک و ماندووبوون و کۆششی بێ وچانی مامۆستا (عوسمانی هەورامی) بەرز بنرخێنین.. هیواداریـن وێنەیان هەر لە زیادبووندا بێت بۆ ساخکردنەوەی دیوانە شیعرییەکان و بابەت و نووسینەکانی نووسەر و شاعیر و کەسێتییە ناودارەکان و مێژووی شوێن و خزمەتکردن بە تەواوی بوارە جیاجیاکان، تا کەلێنێک لە کتێبخانەی کوردی پڕ بکەنەوە و زیاتر زانیاری و سوود بگەیەنن.